

VALSTYBINIŲ VIESŪJŲ BIBLIOTEKŲ TINKLO
ATKŪRIMAS LIETUVOJE POKARIO METAIS

KLEMENSAS SINKEVIČIUS

Tarybų Lietuvos bibliotekų istorijoje reikšmingą vietą užima pirmųjų pokario metų laikotarpis. Tai buvo ne tik bibliotekų atkūrimo iki prieškarinio lygmens, bet ir jų veiklos pertvarkymo, tarybinės bibliotekininkystės principų ir metodų įtvirtinimo, pamatų tolesniam bibliotekų veiklos plėtimui rengimo laikotarpis.

Pirmųjų pokario metų įvykiai fiksuoti Lietuvos TSR kultūros ministerijos archyvo (4 fondas, 2 apyrašas, 72-89 bylos ir kt.) dokumentuose. Apie bibliotekų atkūrimą nemaža yra rašiusi ir to meto periodinė spauda.

Daugelio bibliotekų steigimo datos yra pažymėtos „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ bei respublikos bibliotekų žinynuose¹, tačiau kai kurios iš jų nėra tikslios, nes nepakankamai išstudijuoti archyvai.

Bibliotekų atkūrimo rezultatus pirmasis bandė sumuoti buvusio Kultūros-švietimo įstaigų komiteto prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas V. Girdžius brošiūroje apie Tarybų Lietuvos kultūros ir švietimo įstaigų darbo laimėjimus². Šis leidinėlis pasirodė, minint Tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje 10-metį. Vėlesniais metais atkuriamąjį bibliotekų istorijos lai-

kotarpį tyrinėjo istorikai A. Bendžius³, V. Pšibilskis⁴, šio straipsnio autorius⁵ ir kt. Tačiau niekas nenagrinėjo bibliotekų atkūrimo bei naujų bibliotekų steigimo chronologijos ir dėsningumą. Jiems aptarti ir skiriamas šis straipsnis, paliekant nuošaly bibliotekų fondų sudarymo, kadru parinkimo ir mokymo, masinio darbo plėtimo ir kitus klausimus.

Norint atskleisti bibliotekų atkūrimo chronologiją bei dėsningumus, reikia preliminariai išsiaiškinti jų būklę ikikarinio laikotarpio bei nustatyti hitlerinų okupantų nuniokojimų ir sugriovimų parametrus.

Hitlerinės agresijos išvakarėse respublikoje buvo intensyviai steigiamos naujos valstybinės viešosios bibliotekos, keitėsi bibliotekų valdymo ir apskaitos sistema. Iki 1941 m. pradžios naujų bibliotekų steigimas buvo Švietimo liaudies komisariato tiesioginėje žinioje, o iki tų metų vasario 25 d. komisariatas skirdavo bei atleisdavo ir jų darbuotojus. Vėliau naujų bibliotekų steigimas bei darbuotojų skyrimas buvo perduotas apskrinių bei miestų vykdomiešioms komitetams. Švietimo liaudies komisarui buvo paliktos įsteigtų bibliotekų registravimo bei aprūpinimo naujomis

¹ Lietuvos TSR bibliotekos: Pagr. žinios apie resp. b-kaš.—V.: Mintis, 1977.—232 p.; Košinskienė E. Lietuvos TSR bibliotekos.—D. 2.—V. LTSR VRB, 1979.—529 p.

² Girdžius V. Tarybų Lietuvos kultūros-švietimo įstaigų darbo laimėjimai.—V. Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1950.—P. 8—30.

³ Bendžius A. Masinio kultūros-švietimo darbo organizavimas Tarybų Lietuvoje 1944—1950 m. // Istorija / LTSR aukštųjų m-klų mokslo darbai.—1962.—T. 3.—P. 25—56.

⁴ Pšibilskis V. Lietuvos KP priemonės miestų masinems bibliotekoms atkurti ir išvystyti // B-klų darbas.—1971.—Nr. 9.—P. 13—14.

⁵ Sinkevičius K. Iš Lietuvos TSR masinių bibliotekų istorijos // Moksl. b-kos metr. / Vilniaus valst. V. Kapsuko u-tas, 1958.—P. 117—125; Sinkevičius K. Lietuvos TSR bibliotekų istorija, 1940—1980.—V.: Mokslas, 1983.—P. 114—117.

knygomis funkcijos. Kadangi vykdomeji komitetai vietose disponavo knygomis, perimtomis iš uždarytų bibliotekų, buvo steigiama bibliotekų ir be komisarato paramos bei dalyvavimo. Dėl to sunku nustatyti realų bibliotekų skaičių. Pirmaisiais pokario metais Švietimo liaudies komisariato, o vėliau Kultūros-švietimo įstaigų komiteto darbuotojai įvairiose pažymose bei spaudoje teigė, kad karo išvakarėse Lietuvoje buvo tai 231⁶, tai 240⁷ tai 241 ar 250⁸, tai 260 bibliotekų⁹.

Remiantis Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo (R-629 fondas, 1 ir 2 apyrašai; R-762 fondas, 1 ir 4 apyrašai) dokumentų, periodinės spaudos, okupacinės administracijos 1943 m. balandžio 1 d. viešųjų bibliotekų anketos¹⁰, memuarų bei vėlesnių tyrinėjimų duomenimis, galima teigti, kad 1941 m. birželio 22 d. respublikoje buvo ne mažiau kaip 263 valstybinės viešosios bibliotekos¹¹. Jų sąrašas: Adutiškio, Akmenės, Alizavos, Alytaus, Alovės, Alsėdžių, Aluntos, Alvito, Anykščių, Antalieptės, Ariogalos, Aukštadvario, Babtų, Baisogalos, Balninkų, Batakių, Bazilionų, Betygalos, Biržų, Butrimoniu, Cekišės, Dabužių, Darbėnų, Daugailių, Daugų, Daujėnų, Debeikių, Deltuvos, Dieveniškų, Dotnuvos, Druskininkų, Dubingių, Dūkšto, Dusetų, Eišiškių, Gargždų, Gelgaudiškio, Gelvonų, Giedraičių, Gižų, Grinkiškio, Griškabūdžio, Gruzdžių, Gudžiūnų, Ignalinos, Imbrado, Ylakių, Jasiūnų, Jiezno, Jonavos, Joniškėlio, Joniškio (Šiaulių apskr.), Joniškio (Svenčionių apskr.), Jostvainių, Jurbarko, Južintų, Kaišiadorių, Kaltanėnų,

Kalvarijos, Kamajų, Kapčiamiesčio, Karmėlavos, Kartenos, Kauno 1-oji, 2-oji, 3-oji, 4-oji, 5-oji ir 6-oji, Kazlų Rūdos, Kėdainių, Kelmės, Kybartų, Klykolių, Kolainių, Kovarsko, Krakių, Kražių, Krekenavos, Kretingos, Kriaučių, Krinčino, Krokialaukio, Kruonio, Kruopių, Kudirkos Naumiesčio, Kulautuvos, Kupiškio, Kupreliškio, Kurklių, Kuršėnų, Kvėdarnos, Laižuvos, Lapių, Laukuvos, Lazdijų, Leipalingio, Leliūnų, Lentvario, Linkuvos, Lygumų, Liudvinavo, Lukštų, Luokės, Lūšės, Maišiagalos, Marcinkonių, Marijampolės (dab. Kapsuko), Mažeikių, Merkinės, Mickūnų, Miroslavo, Molėtų, Mosėdžio, Musninkų, Naujosios Vilnios, Nemenčinės, Nevarėnų, Nemunėlio Radviliškio, Obelių, Onuškio, Paberžės, Pabiržės, Pabradės, Pajevonio, Pakruojo, Palangos, Pandėlio, Panemunėlio, Panemunio, Panevėžio, Panoterių, Papilės, Papilio, Pasvalio, Pašvitinio, Pernaravos, Petrašiūnų, Pikelių, Pilviškių, Platelių, Plungės, Pociūnėlių, Prienu, Pumpėnų, Pušaloto, Radviliškio, Ragelių, Raguvos, Ramygalos, Ratnyčios, Raudondvario, Raseinių, Renavo, Riešės, Rietavo, Rokiškio, Rozalimo, Rudaminos (Lazdijų apskr.), Rudaminos (Vilniaus apskr.), Rūdiškių, Rumšiškių, Salako, Salantų, Saldutiškio, Salcėlių, Sasnavos, Sedos, Seirijų, Seredžiaus, Siesikų, Simno, Sintautų, Skapiškio, Skaudvilės, Skiemonių, Skuodo, Smalvų, Smilgių, Stačiūnų, Stakiškių, Subačiaus, Subačiaus geležinkelio stoties, Surviliškio, Svėdasų, Šakių, Šalčininkėlių, Šaukėnų, Seduvos, Šėtos, Šiaulėnų, Šiaulių, Šilalės, Šilų, Šiluvos, Šimonių, Širvintų, Šklėrių-Kabelių, Sumsko, Sven-

⁶ Girdžius V. Tarybų Lietuvos. — P. 15.

⁷ Poška A. Daugiau dėmesio mūsų bibliotekų darbui // Tiesa.— 1945.— Kovo 11.

⁸ Lietuvos TSR kultūros ministerijos archyvas (toliau — KMA).— F. 4.— Ap. 2.— B. 15.— Lap. 24; B. 75.— Lap. 1; B. 76.— Lap. 33; B. 89.— Lap. 44.

⁹ Načas E. Lietuvos TSR kultūros-švietimo įstaigų darbas // Tiesa.— 1947.— Rugs. 1.

¹⁰ Viešosios bibliotekos 1943 m. balandžio 1 d. anketų duomenimis. (Mašinr.).— Dokumento išrašą turi autorius.

¹¹ KMA.— F. 4.— Ap. 2.— B. 76.— Lap. 62; Žilūnas P. Į šviesą, laimingą gyvenimą // Darbininkų žodis.— 1941.— Geg. 29; Kiti šaltiniai nurodyti str.: Sinkevičius K. Valstybinių viešųjų bibliotekų tinklo reorganizavimas ir plėtimas, 1940—1941 m. // Bibliotekų darbas.— 1980.— Nr. 10.— P. 32—35; 1981.— Nr. 1.— P. 33—35.

cionėlių, Švenčionių, Svėkšnos, Šventosios, Taujėnų, Tauragės, Tauragnų, Telsių, Tirkšlių, Trakų, Tryškių, Troškūnų, Turgelių, Turmanto, Tverų, Ukmergės, Utenos, Užpalių, Užuguoščio, Užvenčio, Vabalninko, Vaiguvos, Vainuto, Valkininkų, Vandziogalos, Varenos II, Varnių, Vaškų, Vegerių, Veisiejų, Veiverių, Veiviržėnų, Veliuonos, Veprių, Vidsodžio, Viduklės, Vieksnių, Viešintų, Vievio, Vilkaviškio, Vilkijos, Vilniaus 1-oji, 2-oji, 3-oji, 4-oji, 5-oji, 6-oji, 7-oji, 8-oji ir 9-oji, Virbalio, Vištyčio, Zapyškio, Zarasų, Žagarės, Žarenių, Žaslių, Žeimelio, Žemiuo, Želvos, Žemaičių Naumiesčio, Židikų, Žiezmarių, Žygaičių.

Yra pagrindo manyti, kad praktiškai jau įsteigtų iki 1941 m. birželio 22 d. bibliotekų galėjo būti daugiau. Kaip žinoma, 1940 m. spalio mėnesį Švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamentas buvo išsiuntinėjęs aplinkraščių 109 valsčių savivaldybėms, siūlydamasis talkinti steigiant bibliotekas¹². 1941 m. vasario mėnesį Švietimo liaudies komisariatas apskričių ir miestų vykdomiesiems komitetams perdavė ne tik bibliotekas, bet ir naujų bibliotekų steigimo planą¹³. Jame buvo išvardintos planuojamos steigti 92 bibliotekos, iš kurių 58, palyginti su minėtu 1940 m. spalio mėn. sąrašu, naujos. Pagal šiuos sąrašus iki 1941 m. birželio 22 d., mūsų žiniomis, buvo įsteigtos 75 bibliotekos, neįsteigtų buvo likusios 92. Jų sąrašas: Antazavės, Avilių, Balbieriško, Barstyčių, Bartininkų, Barzdų, Birštono, Čedasų, Daugeliškio, Degučių, Dotnuvos ŽŪA gyvenvietės, Dubičių, Endriejavo, Eržvilko, Garliavos, Gaurės, Girkalnio, Gražiškių, Gudelių, Igliškėlių, Janapo-

lės, Judrėnų, Juodupės, Kaltinėnų, Kernavės, Keturvalakių, Kriūkų, Krosnos, Kuktiškių, Kulių, Kurtuvėnų, Kužių, Kvetkų, Labūnavos, Leckavos, Lekėčių, Lieplaukės, Linkmenų, Liubavo, Lukšių, Medingėnų, Meškuičių, Mielaigėnų, Naujamiesčio, Nemakščių, Pabaisko, Padubysio, Paežerių, Pagirio, Pagramančio, Pajieslio, Pakuonio, Palemono, Palėvenės, Palėvenės, Palušės, Pamušio, Pašušvio, Perlojos, Pievėnų, Plokščių, Raudonės, Rimšės, Rudnios, Semeliškių, Skardupių, Skirsnemunės, Skrebotiško, Sudargo, Surdegio, Suvainiško, Šakynos, Saukoto, Šešuolių, Šilavoto, Šimkaičių, Sklėrių, Švėtežerio, Tytuvėnų, Truskavos, Tverečiaus, Upynos, Vadoklių, Vidiškių, Vilniaus (dvi), Vyžuonų, Žaliosios, Žemaičių Kalvarijos (dab. Varduvo), Žemaitkiemio, Žiobiškio, Žvirgždaičių,

Yra žinių, kad parengiamieji ne vienos iš jų steigimo darbai buvo toli pažengę. Eržvilko bibliotekos knygų fondas buvo sudarytas iš nacionalizuotų bibliotekų knygų dubletų, sukauptų Tauragės bibliotekoje¹⁴. Antazavės bibliotekai buvo sukaupia per 900 knygų¹⁵. Barzdų bibliotekai buvo rezervuotos čia veikusių buržuazinių organizacijų knygos¹⁶. Kriūkų valsčiaus savivaldybei dar 1940 m. spalio 31 d. Švietimo liaudies komisariatas siuntė raštą, kuriuo rekomendavo numatyta bibliotekai patalpą remontuoti ir pranešti, kada ji bus paruošta, kad būtų galima skirti darbuotoją bei siųsti knygų¹⁷. Šakių apskrities vykdomojo komiteto Liaudies švietimo skyrių 1941 m. įsteigti biblioteką Kriukuose buvo įpareigojęs ir LKP Šakių apskrities komitetas¹⁸.

¹² Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau—CVA).—R-762.—Ap. 4.—B. 346.—Lap. 31.

¹³ Ten pat.—F. 391.—Ap. 4.—B. 1786.—Lap. 43—65.

¹⁴ CVA.—R-629.—Ap. 2.—B. 176^a.—Lap. 135, 146; Ap. 1.—B. 1071.—Lap. 40—41.

¹⁵ Ten pat.—Ap. 2.—B. 176^a.—Lap. 160; Ap. 1.—B. 1078.—Lap. 50, 57—58.

¹⁶ Ten pat.—R-762.—Ap. 1.—B. 776.—Lap. 743.

¹⁷ Ten pat.—B. 763.—Lap. 894.

¹⁸ Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinis archyvas.—F. 1806.—Ap. 1806—11.—B. 6.—Lap. 56.

Dėmesio verti ir kitokio pobūdžio faktai. Kaip žinia, hitleriniai okupantai propagandiniams sumetimais skelbėsi steigę bibliotekas, pavyzdžiui, Švenčionių¹⁹, Adučiųskio²⁰. Tačiau jos jau buvo įsteigtos Tarybų valdžios metais. Jie esą įkūrė ir Eržvilko, Antazavės, Tverėčiaus, Mielagėnų, Daugėlišio, Vyžuonos, Šalčininkų bibliotekas²¹. Kaip matėme, yra duomenų, rodančių, kad šių bibliotekų steigimas buvo parengtas Tarybų valdžios metais. Vadinasi, faktiškai jos buvo steigtos iki okupacijos pradžios.

Hitleriniai fašistai, pirmaisiais okupacijos mėnesiais masiškai naikinę bibliotekas²², vėliau, karui vykstant ne pagal jų geidžiamą „scenarijų“, viešąsias bibliotekas bandė įtraukti į fašistinės propagandos įstaigų sistemą. Tai reglamentavo bibliotekų statusą, tačiau nesustabdė tolesnio jų nykimo. Iš visų iki 1941 m. birželio 22 d. įsteigtų bei steigiamų bibliotekų, kaip rodo minėtos anketos duomenys, 1943 m. balandžio 1 d. Lietuvos teritorijoje liko 239 viešosios bibliotekos, o ir iš jų 8 (Eišiškių, Gižų, Griškabūdžio, Pašvitinio, Plungės, Skiemonių, Šimonių ir Turgelių) oficialiai nebeveikė, 84 bibliotekų patalpos buvo pripažintos nepatenkinamomis bei daugelis „veikiančių“ bibliotekų merdėjo, teturėdamos vieną kitą šimtą knygų (Antazavės — 134, Šalčininkų — 250, Nevarėnų — 280, Kvėdarnos — 290, Gardžių — 325, Darbėnų — 338 ir t. t.) bei aptarnaudamos vos kelias dešimtis skaitytojų (Tverėčiaus — 15, Pajevonio — 25, Daugėlišio — 27, Lentvario — 34, Nemenčinės — 36 ir t. t.). Beje, ir ne-

maža užregistruotų veikiančių bibliotekų praktiškai jau liovėsi egzistavusios. Tai patvirtina šie faktai. 1943 m. pradžioje Telsių apskrities vadyba kreipėsi į Vidaus reikalų vadybą leisti steigti bibliotekas Nevarėnuose, Tveruose, Varniuose ir Žarėnuose, tačiau vadybos sąrašuose jos figūravo kaip veikiančios. Pagal sąrašus biblioteka veikė ir Dieveniškėse, bet kai 1943 m. pradžioje statistikos įstaiga pasiuntė jai užpildyti ataskaitos blanką, tai vietoj laukiamų duomenų gavo pradžios mokyklos vedėjo prašymą pirma tokią biblioteką įsteigti²³.

Bėgdama iš Lietuvos, hitlerinė kariuona sudegino, susprogdino, subombardavo, kaip vėliau buvo nustatyta, 60 valstybinių viešųjų bibliotekų²⁴. Išlaisvinus Lietuvą, Švietimo liaudies komisariato Bibliotekų skyriaus anketų bei inspektavimų žiniomis, apysveikčių buvo išlikę tik apie 60 bibliotekų²⁵. Šis rodiklis buvo skelbtas periodinėje spaudoje ir be didesnių svarstymų vėliau perėjo į publicistinę bei mokslinę literatūrą²⁶.

Vardinis šių bibliotekų sąrašas nebuvo sudarytas. Kaip rodo išlikę tų metų inspektavimo aktai bei bibliotekų užpildytos anketos, sąrašė galėtų figūruoti šios bibliotekos: Akmenės, Butrimonių, Dotnuvos, Dusetų, Imbrado, Jonišio (Šiaulių apskr.), Kaišiadorių, Kamajų, Kauno Senamiesčio (buv. 4-oji), Šančių ir Žaliakalnio, Krekenavos, Kruonio, Kupiškio, Molėtų, Pakruojo, Panevėžio, Pasvalio, Petrašiūnų, Prienu, Pušaloto, Radviliškio, Ragelių, Raguvos, Skapiškio, Subačiaus, Svėdasų, Šeduvos, Šilų, Telsių, Troškūnų, Utenos,

¹⁹ CVA.—R-629.—Ap. 1.—B. 1051.—Lap. 136.

²⁰ Žinios iš provincijos // Naujoji Lietuva.—1942.—Rugs. 22.

²¹ Bibliotekos Lietuvoje // Naujoji Lietuva.—1944.—Vas. 25.

²² Plačiau žr.: **Sinkevičius K.** Hitlerinių okupantų piktadarybės naikinant Tarybų Lietuvos bibliotekas bei knygų fondus // Knygotyra.—1986.—T. 13(20).—Šąs. 1.—P. 15—27.

²³ CVA.—R-629.—Ap. 1.—B. 1051.—Lap. 243—244.

²⁴ **Atgija** Lietuvos TSR bibliotekos // Tiesa.—1944.—Gruod. 10.

²⁵ **KMA.**—F. 4.—Ap. 2.—B. 76.—Lap. 33, 50.

²⁶ **Girdžius V.** Tarybų Lietuvos. —P. 16; Lietuvos TSR istorija.—V 1975.—T. 4.—P. 232.

Vandžiogalas, Viešintų, Vilniaus 2-oji, 3-oji ir 4-oji (buv. 7-oji), Zarasų, Zaslų, Žemimų ir Ziežmarių²⁷. Kokios buvo likusios 19 bibliotekų, iš dokumentų nustatyti, deja, neįmanoma.

Buvo ir tokių bibliotekų, kurios, nors ir visiškai sunaikintos besitraukiančios vokiečių kariuomenės, tačiau veiklių jų vedėjų dėka, aktyviai remiamos vietinių partinių bei valstybinių organų, sugebėjo greitai susirasti naujų patalpų, įsikurti, susirinkti iš gyventojų knygų, gauti laikraščių ir pradėti veikti. Dėl to Bibliotekų skyriaus viršininkas tuo metu spaudoje yra rašęs, kad netrukus po išvadavimo pradėjo veikti apie 70 bibliotekų, t. y. daugiau, negu buvo išlikusių apysveikių²⁸.

Nustatant bibliotekų atkūrimo pokario metais pradinį lygmenį, reikia turėti galvoje, kad 1941 m. vasarą dauguma buvo jaunos, neturėjo didesnių knygų fondų bei ilgamečių darbuotojų. Joms buvo itin sunku atsispirti hitlerinų okupantų niokojimui bei fašistiniam fondų „valymui“. Per trumpą laiką knygos buvo sunaikintos, išnešiotos, ir jau okupacijos pradžioje bibliotekų praktiškai nebeliko, nors dalis jų vis dar figūravo okupacinės administracijos sąrašuose. Štoks giluminis bibliotekų sunaikinimas labai sunkino jų atkūrimo darbus. Daugeliu atvejų nebebuvo ką atkurti, bibliotekas teko steigti iš naujo tose vietovėse, kuriose iki karo jų buvo buvę.

Hitlerinų okupantų sunaikintų bibliotekų atkūrimu išvaduotuose rajonuose rūpinosi šalies partiniai bei tarybi-

niai organai. Dar 1943 m. rugpjūčio mėnesį VKP(b) Centro Komitetas buvo priėmęs nutarimą „Dėl priemonių kultūros-švietimo darbui sustiprinti iš vokiečių okupacijos išvaduotuose rajonuose“, kuriuo įpareigojo vietinius partinius organus kuo greičiau atkurti bibliotekas ir pirkias-skaityklas²⁹.

Tarybų Lietuvos bibliotekoms atkurti ir jų darbo kryptį pokario metais nustatyti ypač reikšmingi buvo VKP(b) Centro Komiteto 1944 m. nutarimai „Dėl artimiausių Baltarusijos KP(b) partinių organizacijų masinio-politinio ir kultūros-švietimo darbo gyventojų tarpe uždavinių“ (rugpjūčio 9)³⁰ ir „Dėl politinio darbo tarp Ukrainos TSR vakariųjų sričių gyventojų trūkumų“ (rugšėjo 27)³¹. Juose bibliotekų atkūrimas buvo siejamas su būtinumu plėsti politinę gyventojų informaciją, demaskuoti buržuazinę nacionalistinę propagandą, kelti darbo žmonių politinį aktyvumą.

Vakariniėje respublikos dalyje dar tebevyko mūšiai su hitlerine kariuomene, kai 1944 m. rugpjūčio 29—30 d. Vilniuje buvo sušaukta Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos trečioji sesija, kuri, be kitų klausimų, svarstė ir kultūros įstaigų atkūrimo reikalus³².

1944 m. lapkričio 11 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba specialiu potvarkiu įpareigojo apskrčių ir miestų vykdomuosius komitetus aprūpinti bibliotekas tinkamomis patalpomis, kuru, apšvietimo priemonėmis³³.

Lietuvos KP(b) Centro Komiteto IV plenumas, vykęs 1944 m. gruodžio 27—

²⁷ KMA.—F. 4.—Ap. 2.—B. 72.—Lap. 6, 7, 11, 26, 50, 68, 73, 76, 89, 90, 91; B. 73.—Lap. 2, 5, 6, 8, 9, 12, 14, 26, 27, 24, 29, 30, 33, 34, 40, 42; B. 74.—Lap. 34, 37, 38, 39, 44, 48, 59, 61, 62, 80; B. 76.—Lap. 61, 62, 64.

²⁸ Poška A. Daugiau dėmesio mūsų bibliotekų darbui // Tiesa.—1945.—Kov

²⁹ История КПСС.—М., 1970.—Т. 5.—Кн. 1.—С. 432.

³⁰ Материалы к истории библиотечного дела в СССР (1917—1959 гг.).—Л. 1960.—С. 148—151.

³¹ Советская Украина в годы Великой Отечественной 1941—1945.—Киев, 1960.—Т. 3.—С. 306—309.

³² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos trečioji sesija, 1944 m. rugpj. 29—30 d.—V. 1947.—P. 31 ir kt.

³³ Viešoms bibliotekoms sudaromos geresnės sąlygos veikti // Tarybų Lietuva.—1944.—Gruod. 8.

30 d., įpareigojo Švietimo liaudies komisariata, LKP(b) apskričių komitetus ir apskričių vykdомуosius komitetus „atstatyti iki 1945 metų sausio mėnesio 15 dienos pirkias-skaityklas visuose valsčių centruose ir pradėti kurti pirkias-skaityklas apylinkėse, išplėsti bibliotekų tinklą ir apvalyti jas nuo fašistinės ir buržuazinės nacionalistinės literatūros“³⁴.

Bibliotekų atkūrimas vyko sparčiai. 1945 m. sausio 1 d. buvo užregistruota 131³⁵, 1945 m. kovo 26—28 d. Vilniuje vykusio miestų ir apskričių politinio švietimo inspektorių instruktacinio seminaro metu — 241³⁶, rugpjūčio mėnesį — 248³⁷, spalio 1 d. — 254³⁸, o 1946 m. sausio 1 d. — 266³⁹ bibliotekos.

Nė viena iš šių datų datuoto bibliotekų sąrašo archyve rasti, deja, nepavyko. Yra tik 262 bibliotekų sąrašas be konkrečios datos, tačiau neabejotinai priskirtinas 1945 m. vėlyvam rudenii⁴⁰. Šis sąrašas rodo, kad per trumpą laiką buvo atkurta pagrindinė ikikarinio bibliotekų tinklo dalis. Iš 269 bibliotekų (įskaitant ir tas 6 bibliotekas, kurių steigimą savinosi okupacinė administracija, iki 1945 m. rudens jau veikė 222. Neatkurtų bibliotekų buvo likusios 47: Alovės, Alvito, Antazavės, Ariogalos, Bazilionių, Dabužių, Daugėlišio, Dieveniškų, Deltuvos, Druskininkų, Dubingių, Gargždų, Gelgaudiškio, Josvainių, Kybartų, Klykolių, Kolainių, Kriaunų, Kurklių, Lentvario, Lukštų, Lūšės, Maišiagalos, Merkinės, Miroslovo, Nemenčinės, Paberžės, Pajevonio, Ratnyčios, Renavo, Riešės, Sintautų, Smalvų,

Subačiaus geležinkelio stoties, Šalčininkėlių, Šklėrių-Kabelių, Šventosios, Turmanto, Varenos II, Vidsodžio, Vilniaus (5 bibliotekos), Virbalio ir Vištyčio.

Kartu buvo steigiamos ir naujos bibliotekos, pirmiausia valsčiuose, kuriuose įkurti bibliotekas buvo planuota 1941 m.: Degučių, Endriejavo, Garliavos, Gaurės, Girkalnio, Juodupės, Kaltinėnų, Kuktiškės, Linkmenų, Meškučių, Naujamiesčio, Nemakščių, Pakuonio, Palemono, Raudonės, Simkaičių, Tytuvėnų, Žemaitkiemio.

Sparčiai buvo kuriamos bibliotekos iš hitlerinės Vokietijos okupacijos išvauduotame ir Lietuvai grąžintame Klaipėdos krašte. Per mažiau kaip vienerius metus čia buvo įsteigta 16 bibliotekų: Dovilių, Katyčių, Klaipėdos, Kretingalės, Lauksargių, Natkiškių, Pagėgių, Pašiškių, Pežaičių, Piktupėnų, Plikių, Priekulės, Rusnės, Šilutės, Viešvilės, Vilkiškių.

Karas ir hitlerinė okupacija pakeitė ir gyventojų išsidėstymą respublikos teritorijoje. Bibliotekų steigimo planuose, sudarytuose ikikariniais metais, reikėjo padaryti pataisų, steigti bibliotekas anksčiau nenumatytose vietovėse. Šis procesas prasidėjo 1945 m. NAGRINĖJAMAME sąraše registruotos 6 šios grupės bibliotekos: Bezdonių, Linksmadvario, Montvilišio, Pašyčių, Upytės ir Veršvų.

Kaip minėta, 1946 m. sausio 1 d. buvo užregistruotos 266 bibliotekos. Kokios buvo likusios 4 bibliotekos, nustatyti nepavyko. Beje, gali būti, kad ir šios statistinės žinios nėra tikslios. Kultūros-

³⁴ Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) Centro Komiteto IV plenumas.— V 1945.— P. 43, 51, 108.

³⁵ Kultūros ministerijos savarankiškų masinių bibliotekų 1944 metų ataskaitų suvesti forma B-III-c.— Dokumento išrašą turi autorius.

³⁶ KMA.— F. 4.— Ap. 2.— B. 76.— Lap. 38.

³⁷ Adomonis T. Tarybų Lietuvos bibliotekų tinklas ir tarybų tarybų Lietuva.— 1945.— Rugs. 6.

³⁸ Bendžius A. Masi io kultūros švietimo. — P. 30.

³⁹ Kultūros ministerijos. 1945 metų ataskaitų suvestinė. — Dokumento autorius.

⁴⁰ KMA.— F. 4.— Ap. 2.— B. 78.— Lap. 111.

švietimo įstaigų komitetas, kurio žinion buvo perduotos valstybinės viešosios bibliotekos, kūrėsi 1945 m. pabaigoje ir vargu ar galėjo greitai surinkti tikslių duomenų. Verta paminėti ir tai, kad bibliotekos buvo kilnojamos iš vienu patalpų į kitas, neretai painiojamos su klubais-skaityklomis. Bibliotekų sąrašai buvo nestabilūs. Kai kuriose Kultūros švietimo įstaigų komiteto pažymose buvo teigiama, kad 1945 m. pabaigoje respublikoje buvusios 248 bibliotekos⁴¹, o po metų, 1947 m. sausio 1 d., statistika registravo 264 bibliotekas⁴², t. y. mažiau negu 1946 m. sausio 1 d.

Pirmaisiais pokario metais vietinė iniciatyva steigti bibliotekas viršijo galimybes jas išlaikyti bei aprūpinti. Ne visos įsteigtosios bibliotekos veikė be pertrūkių. Pavyzdžiui, 1945 m. teko uždaryti dvi Marijampolės apskrityje įsteigtas bibliotekas, nes trūko lėšų joms išlaikyti⁴³. To meto dokumentuose paminėtos kelios steigiamos (ar atkuriamos) bibliotekos, kurių nėra minėtame sąrašė. Valsčių vykdomieji komitetai 1944 m. pabaigoje planavo steigti Spitrenų, Pakalnės ir Biliakiemio bibliotekas, buvo numatę joms patalpas bei darbuotojus⁴⁴. 1945 m. vasarą Kauno apskrityje veikė Zuikinės ir Julijanavos bibliotekos, kurios, plečiant miesto ribas, perėjo į Kauno miesto teritoriją⁴⁵, tačiau minėtame sąrašė jų nėra. Švenčionių apskrities Erzveto bibliotekai 1944 m. lapkričio 11 d. buvo skirtas vedėjas, Ceikinių biblioteka tų metų lapkričio mėnesį neveikė tik dėl to, kad nebuvo vedėjo⁴⁶. 1945 m. sausio 1 d. buvo atidaryta skaitytojams Linkmenų biblioteka, nors vedėjas buvo

skirtas 1944 m. lapkričio 15 d.⁴⁷ Visos šios bibliotekos į minėtą 1945 m. pabaigos sąrašą buvo neįtrauktos.

Lietuvos TSR kultūros ministerijos archyve yra dar vienas tų laikų bibliotekų sąrašas. Jame užregistruotos 284 apskričių bei valsčių bibliotekos. Respublikinio pavaldumo miestų (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos, Panevėžio) bibliotekos į jį neįtrauktos⁴⁸. Kadangi 1948 m. sausio 1 d. statistika registravo 316 bibliotekų, iš kurių 20 buvo miestų bibliotekos⁴⁹, šį sąrašą galima datuoti 1947-ųjų metų paskutiniais mėnesiais.

Sąrašas rodo, kad nuo 1945 m. rudens iki 1947 m. rudens buvo atkurtos, tiksliau — anksčiau buvusiuju vietoje iš naujo įsteigtos Alovės, Alvito, Antazavės, Daugėlišio, Deltuvos, Druskininkų, Gargždų, Kybartų, Kurklių, Maišiagalos, Merkinės, Naujosios Vilnios, Nemenčinės, Paberžės, Pajevonio, Sintautų, Smalvų, Varėnos II ir Vištyčio bibliotekos. Iš visų iki 1941 m. birželio 22 d. įkurtų bibliotekų neatkurtos liko Ariogalos, Bazilionų, Dabuzių, Dubingių, Gelgaudiškio, Josvainių, Klykolių, Kolainių, Kriaunų, Lentvario, Lukštų, Lūšės, Miroslavo, Ratnyčios, Renavo, Riešės, Subačiaus geležinkelio stoties, Šalčininkėlių, Šklėrių-Kabelių, Šventosios, Turmanto, Vidsodžio ir Virbalio bibliotekos.

Kartu buvo tęsiamas 1941 m. planuotų bibliotekų steigimas. Skaitytojams duris atvėrė Balbieriškio, Bartininkų, Barzdų, Birštono, Gražiškių, Iglėškėlių, Keturvalakių, Kriukų, Krosnos, Kulių, Lekėčių, Liubavo, Lukšių, Pagirio, Plokėčių, Rimšės, Rudnios, Šešuolių, Ši-

⁴¹ KMA.— F. 4.— Ap. 2.— B. 15.— Lap. 2; B. 88.— Lap. 225.

⁴² Kultūros ministerijos. . bibliotekų 1946 metų ataskaitų suvestinė. — Dokumento išrašą turi autorius.

⁴³ KMA.— F. 4.— Ap. 2.— B. 76.— Lap. 27.

⁴⁴ Ten pat.— Lap. 65.

⁴⁵ Ten pat.— Lap. 26.

⁴⁶ Ten pat.— B. 75.— Lap. 37.

⁴⁷ Ten pat.— B. 72.— Lap. 60.

⁴⁸ Ten pat.— B. 78.— Lap. 97—107.

⁴⁹ Ten pat.— B. 89.— Lap. 44.

lavoto, Švėtežerio, Vadoklių, Vidiškių ir Žvirgždaičių bibliotekos. Neįsteigtos liko 42 bibliotekos.

Anksčiau neplanuotose vietovėse įkurtos šios bibliotekos: Bubelių, Jankų, Kalvelių (Vilniaus apskr.), Kidulių, Kinų, Miežiškių, Paežerėlių, Poškų, Raželių, Saugų, Skaisgirio, Smalininkų, Šiaulių valsčiaus, Varenos valsčiaus ir Žalių.

1947-ųjų metų sąrašas rodo, kad dar ne visos atkurtos arba įsteigtos naujos bibliotekos 1946—1947 m. veikė be pertrūkių. Jame, pavyzdžiui, nėra kai kurių ankstesniame sąraše buvusių bibliotekų: Alizavos, Karmėlavos, Kulautuvos, Kuprelišio, Mielagėnų, Pociūnėlių, Skapiškio, Svėdasų, Šiluvos, Užugosčio ir Zelvos. Bibliotekų sąrašas tebebuvo nestabilus.

Nuo 1946 m. valstybinių viešųjų bibliotekų atkūrimo procesui vis didesnę įtaką darė klubų-skaityklų bibliotekos.

Vykdamas LKP(b) CK IV plenumo nutarimą, per trumpą laiką klubai-skaityklos buvo įsteigti ne tik visuose valsčiuose, bet praktiškai ir visose apylinkėse. Per vienerius 1945-uosius metus klubų-skaityklų tinklas buvo išplėstas nuo 240⁵⁰ iki 2147⁵¹, o pokarinio penkmečio pabaigoje — iki 3000. Klubuose-skaityklose sparčiai steigėsi bibliotekėlės. 1945 m. pabaigoje jų buvo tik 214, o po metų — jau 1500. Šių bibliotekėlių knygų fondas per 1947 m. padidėjo nuo 285,5 tūkst. iki 487 tūkst.⁵²

Klubų-skaityklų bibliotekėlių, prieinamų kiekvienam respublikos gyventojui, steigimas, gyventojų migracija, naujų traukos centrų susidarymas, tarybinių ūkių stiprėjimas, kolūkių bei MTS kūrimasis ir pagaliau valsčiaus, kaip administracinio vieneto, reikšmės

mažėjimas (valsčiai respublikoje buvo panaikinti 1950 m.) lėmė tai, kad kai kurių anksčiau veikusių bibliotekų atkūrimas bei planuotų bibliotekų steigimas tapo ne toks būtinas ir buvo atidėtas vėlesniam laikui.

Siuo požiūriu vertos dėmesio Lietuvos TSR kultūros ministerijos archyve esančios bibliotekų 1949 m. statistinių ataskaitų bylos. Iš 406 bibliotekų, įtrauktų į statistiką 1950 m. sausio 1 d., bylose yra 352 bibliotekų ataskaitos⁵³.

Šios ataskaitos rodo, kad pokariniu liaudies ūkio ir kultūros atkūrimo bei karo ir hitlerinės okupacijos padarinių likvidavimo laikotarpiu buvo atkurtos arba iš naujo įsteigtos visos hitleriniai okupantų sunaikintos bibliotekos, išskyrus 8. Suprantama, kad tokios didelės ir turtingos bibliotekos, kaip Vilniaus 1-oji, 4-oji, 5-oji, Kauno 1-oji ir kitos, visiškai sunaikintos okupantų, galėjo būti atkurtos tik nominaliai, t. y. jų vietoje tebuvo įmanoma steigti kitas bibliotekas, geriausiai atveju tik tęsiančias jų istoriją. Iš 1941 m. planuotų steigti bibliotekų iki 1950-ųjų metų pradžios dar neveikė 12 bibliotekų, tačiau įkurta daugiau kaip 70 visiškai naujų.

Ikikariniais metais veikusių bibliotekų atkūrimas nebuvo visiškai pamirštas. Kaip rodo respublikos bibliotekų žinynas⁵⁴, 1950 m. buvo įsteigta Kolainių, 1951 m. — Renavo, 1952 m. — Dubingių, 1955 m. — Kabelių, 1957 m. — Sklėrių ir Lūšės, 1960 m. — Šalčininkėlių ir 1964 m. — Ratnyčios bibliotekos. Beje, „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ Šalčininkėlių bibliotekos įkūrimą datuoja 1951, o Kabelių — 1950 metais. Minėto žinyno duomenimis, 1950 m. buvo įsteigta Pajieslio, 1952 m. — Šakynos ir

⁵⁰ **Paukšta B.** Daugiau dėmesio skaitykloms kultūros namams /— Tiesa, 1945.— Vas. 20.

⁵¹ **Girdžius V.** Mokytojas kultūros švietimo darbe // Taryb. mokykla.— 1946.— Nr. 1— 2.— P. 49.

⁵² **Masių bibliotekų 1944—1947 metų ataskaitų suvesti** forma RIK 80-A.— Dokumentų išrašus turi autorius.

⁵³ **KMA.**— F. 4.— Bylos 83 ir 85; B. 89.— Lap. 62.

⁵⁴ **Košniskienė E.** Lietuvos TSR bibliotekos. D. 2.— V LTSR VRB, 1979.— 529 p.

Dubičių, 1954 m.—Paežerių ir Pašūsvio, 1956 m.—Kvetkų, 1957 m.—Judrėnų, 1961 m.—Dotnuvos ŽŪA gyvenvietės, 1965 m.—Labūnavos ir 1970 m.—Padubysio bibliotekos. „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ Pajieslio bibliotekos steigimą datuoja 1951, Pašūsvio — 1948(!), Labūnavos — 1954 metais.

Taigi pirmojo pokarinio penkmečio užduotis bibliotekoms — likviduoti karo bei hitlerinės okupacijos padarinius, pasiekti ikikarinį lygį ir jį viršyti — buvo įvykdyta per pirmuosius 2—3 metus. Buvo atkurta dauguma anksčiau veikusių bibliotekų, sėkmingai vykdomas 1941 m. bibliotekų steigimo planas. Neatkurtąsias bei neįsteigtąsias bibliotekas kompensavo klubų-skaityklų bibliotekėlių kūrimas bei naujų, anksčiau neplanuotų valstybinių masinių bibliotekų steigimas, atsivėlgiant į gyventojų migraciją bei naujų trau-

kos centrų susidarymą. Būdingas atkuriamojo laikotarpio bruožas buvo tas, kad sunkiomis ekonominėmis pokario sąlygomis, trūkstant patalpų, lėšų, knygų bei materialinių išteklių, dalis bibliotekų buvo kilnojamos iš vienos į vietą, kai kurios keitė pavadinimus, buvo jungiamos (o kartais ir paprasčiausiai painiojamos) su klubaistykloomis, o neretai ir jau pradėjusios veikti buvo uždaromos. Dėl to keletą metų valstybinių viešųjų bibliotekų sąrašas buvo nestabilus.

Respublikos liaudies ūkio atkūrimo rezultatai sudarė realų pagrindą grįžti prie forsuoto naujų bibliotekų steigimo idėjos, kuri buvo iškelta, kaip žinoma, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią 1940 m.⁵⁵ Praktiškai ši idėja pradėta įgyvendinti 1950 m., atkūrus ir viršijus ikikarinį bibliotekų lygį.

Lietuvos TSR kultūros darbuotojų tobulinimosi institutas

Įteikta 1985 m. vasario mėn.

ВОССОЗДАНИЕ СЕТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ МАССОВЫХ БИБЛИОТЕК В ЛИТВЕ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

КЛЕМЕНСАС СИККЯВИЧЮС

Резюме

Летом 1941 года в Советской Литве имелось не менее 263 государственных массовых библиотек. В то время шли работы по интенсивному расширению их сети, велись подготовительные работы к открытию еще 92 библиотек.

Гитлеровские оккупанты нанесли большой урон библиотечкам Литвы. После освобождения республики, летом 1944 года, уцелевшими оказалось всего лишь около 60 государственных массовых библиотек.

Восстановление сети государственных массовых библиотек в Литве в послевоенные годы шло по трем направлениям: 1) воссоздание библиотек, разрушенных гитлеровскими

оккупантами, 2) создание библиотек, намеченных планом 1941 года и 3) создание библиотек в местах, не включенных в довоенные планы.

В целом воссоздание сети государственных массовых библиотек было завершено за 2—3 года послевоенной пятилетки. А в конце 1949 года в Литве уже имелось 406 государственных массовых библиотек, т. е. были воссозданы все библиотеки, действовавшие до начала войны (за исключением 7 библиотек), созданы все библиотеки, намеченные в плане 1941 года (за исключением 12 библиотек), создано 70 новых государственных массовых библиотек.

⁵⁵ Цветов Я. Литовские встречи // Правда.— 1940.— 19 июля.

**REESTABLISHMENT OF PUBLIC STATE LIBRARIES
IN THE POSTWAR LITHUANIA**

KLEMENSAS SINKEVIČIUS

S u m m a r y

Before the hitler occupation in Soviet Lithuania there were no less than 263 working public state libraries and preparations of establishment of 92 libraries were under way. After liberation of Soviet Lithuania there remained 60 nearly destroyed libraries. Reconstruction and establishment works were carried out in three directions: reconstructing libraries which where destroyed by hitler occupationists, establishing lib-

raries which had been planned to be built in the prewar times, and building the new ones which were not even planned earlier. Up to the end of 1949 there were reestablished and founded all the prewar libraries and the ones that had been planned to be built, except 19, the building of which was postponed for the later time. Beside that, there were founded more than 70 new state public libraries.